

Сучасний стан та ефективність інтенсифікації розвитку плідівництва Л.В. Михайлишина

Плідівництво, як основний постачальник вітамінів, цукру, білків, мікроелементів, вуглеводів, органічних кислот в споживанні населення, є однією з традиційних сільськогосподарських галузей України. Його розвиток відбувається перш за все завдяки достатньо сприятливим природно-економічним та ґрунтово-кліматичним умовам для вирощування досить широкого асортименту плодових і ягідних культур. Слід також відмітити, що в Україні плідівництво розміщено в усіх природно-економічних зонах, що має надзвичайне значення для рівномірного постачання населенню цих досить важливих для харчування продуктів у свіжому вигляді. Крім того, плоди та ягоди є цінним сировинним компонентом для харчової промисловості. Проте, найбільш сприятливими умовами виробництва плодів є південні регіони країни, особливо спеціалізовані підприємства в приміських зонах (Криму, Закарпаття, Одещини, Миколаївщини, Херсонщини тощо). Ці регіони мають свої мікрозони для промислового виробництва таких плодів, як абрикос, персик, черешня, тобто теплолюбивих культур, які мають надто обмежений ареал вирощування у північних регіонах. Потенційно плодово-ягідне виробництво України здатне забезпечити не лише внутрішні потреби, а й виробляти плодову продукцію на експорт.

Розвиток плідівництва в Україні протягом 1990-2007 рр. передусім характеризується цілою низкою негативних тенденцій. Основними серед них є: істотне скорочення площ плодово-ягідних та виноградних насаджень, різке зменшення валових зборів плодів і ягід, низька ефективність галузі в більшості сільськогосподарських підприємств, що мають сади та ягідники. Якщо у 1990 р. плодово-ягідні насадження займали 851 тис. га (в т.ч. у плодоносному віці – 680 тис. га), то у 2007 р. їх площа склала лише 271 тис. га (в т.ч. у плодоносному віці – 238 тис. га), що менше ніж у 1990 р. понад три рази (табл. 1).

1. Динаміка загальної площі плодово-ягідних та виноградних насаджень у господарствах усіх категорій України

Рік	Плодово-ягідні насадження		Виноградні насадження	
	площа, тис. га	у т.ч. у плодоносному віці, тис. га	площа, тис. га	у т.ч. у плодоносному віці, тис. га
1990	851	680	176	143
1995	794	637	155	138
2000	425	378	110	99
2002	369	332	103	91
2004	316	281	97	83
2006	281	248	93	76

За даними Держкомстату України [1]

При цьому слід відмітити, що основні площі плодових насаджень були посажені ще в кінці 60-х - середині 70-х років. Поновлення їх вже давно не ведеться, тобто біологічний потенціал садів України вичерпаний.

Причини такого стану мають глибокі корені, основними з яких є:

- припинення з 1986 р. фінансування із держбюджету робіт із закладан-

ня садів та догляду за ними, більшість господарств нині не мають коштів навіть на розкорчування старих садів;

- різке погіршення матеріально-технічного забезпечення;
- незбалансованість виробництва плодів та ягід з переробною промисловістю та реалізацією.

Потрібно відзначити, що в Україні лише до 1965 р. йшло постійне розширення площ плодових і ягідних насаджень і в першу чергу в колективних і державних сільськогосподарських підприємствах незалежно від напряму їх виробничої діяльності. У другій половині 60-х років XX ст., з поглибленням процесів спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва, цей процес був дещо призупинений і в подальшому відбувалося постійне їх скорочення. Таке явище мало місце переважно в багатогалузевих господарствах. Безумовно, що в умовах переходу до інтенсивного ведення цієї підгалузі, воно вважалося цілком закономірним. Проте, з відміною у 1986 р. державного фінансування на створення плодових і ягідних насаджень, проблема їх відтворення набула критичної межі [2].

У сучасних умовах процес відновлення плодових і ягідних насаджень продовжує бути неконтрольованим і ще більше набуває загрозливих темпів. Якщо загальна площа насаджень у плодоносному віці зменшилась за період між останніми переписами на 40%, то площа закладки молодих садів у сільськогосподарських підприємствах – у 3,6 рази. Серед насаджень у плодоносному віці 31,4% використовуються понад нормативний термін. Через відсутність засобів на ремонт та реконструкцію садів у господарствах не проводиться розкорчування списаних площ плодових насаджень [3, с. 12]. Серед плодових культур особливо небезпечні зміни насаджень відбуваються в підгрупі зерняткових культур, де індекс співвідношення площі вибуття до закладання протягом 1990-2006 рр. зріс майже у 6 раз.

Слід зауважити, що зерняткові культури – це перш за все яблуневі сади, які завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам для їх вирощування, забезпечують не лише внутрішній попит, а й експортний потенціал плодівництва України. Проте, за період 1990-2000 рр. однією з негативних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі було призупинення експорту яблук, які у загальному виробництві садівничої продукції займали 40-45% [4, с. 386], так як виробництво яблук сконцентрувалося в селянських господарствах, які не могли забезпечити формування експортних товарних партій та потрібну технологію вирощування продукції. Припинення експорту яблук відбулося через банкрутство садівницьких господарств та втрату ринків Росії [4, с. 393].

Варто підкреслити, що до першої половини 80-х років поставки українських плодів і ягід до Союзного фонду зростали і в середньому становили понад 200 тис. тонн. З послабленням міжреспубліканських експортних зв'язків вони поступово почали зменшуватись і до 2004 р. були практично повністю призупинені. Останніми ж роками спостерігаються сутєві зміни товарної структури експорту та збільшення обсягів постачань на зовнішні ринки (табл 2). У 2006 р. експорт фруктів та винограду з України у фізичному виразі у порівнянні з 2005 р. зріс у 2,1 раза. Найбільшу питому вагу займали горіхи та заморожені плоди.

Основними покупцями української продукції були: горіхи – Туреччина (32,4% усього експорту), Сирія (11,6%) та Молдова (8,5%); яблука – Росія (84,1%) і Білорусь (15,9%); суниці – Росія (100,0%); чорниця й журавлина – Польща (88,3%); заморожені плоди – Чехія (41,3%) та Польща (15,3%), консервовані для тимчасового зберігання – Росія (98,1%), сушені плоди – Росія (58,3%) [5, с. 43].

2. Динаміка та структура експорту з України фруктів і винограду [5]

Продукція	2003/04		2004/05		2005/06	
	тис. \$	%	тис. \$	%	тис. \$	%
Фрукти і виноград, всього	14800,8	100,0	24819,9	100,0	52632,5	100,0
1. Свіжі і сушені	11458,4	77,5	20435,7	82,3	46502,0	88,4
у т.ч.:						
яблука	116,2	0,8	5,1	0,0	654,1	1,2
виноград	2,3	–	12,0	0,1	25,2	0,1
горіхи	11107,6	75,1	19824,1	79,9	45330,2	86,1
інші плоди та ягоди	232,3	1,6	594,5	2,4	492,5	1,0
2. Заморожені	3030,7	20,4	4010,3	16,2	5387,0	10,2
3. Консервовані (для короткостроково зберігання)	269,9	1,8	239,4	1,0	166,5	0,3
4. Сушені (крім п.1)	41,8	0,3	134,5	0,5	577,0	1,1

Щодо імпорту садівничої продукції, то його обсяг, внаслідок позитивних тенденцій формування ринку фруктів і ягід в Україні, стабілізувався. Найбільшу питому вагу імпортних свіжих продуктів займають плоди цитрусових культур та банани. Основним постачальником свіжих бананів на внутрішній ринок України був Еквадор (96,9%), апельсинів – Єгипет (57,5%) і Туреччина (17,5%), лимонів – Туреччина (44,7%), горіхів – Туреччина (28,4%) й Іран (58,2%), винограду – Іран (58,5%), яблук – Польща (82,8%) та Молдова (9,2), сушених плодів – Туреччина (91,8%), заморожених плодів та винограду – Китай (31,8%) та Польща (45,1%).

Нині пропозиція продукції садівництва і виноградарства на внутрішньому ринку України (за винятком субтропічних і тропічних культур) формується, в основному, за рахунок вітчизняного виробництва, яке сконцентровано переважно в домогосподарствах населення (табл. 3).

Переміщення обсягів пропозиції продуктів садівництва у господарствах населення відбувається переважно за рахунок розорення промислового садівництва та виноградарства і відповідно скорочення площі багаторічних насаджень у сільськогосподарських підприємствах України.

3. Виробництво плодів і ягід в Україні по категоріях господарств, тис. т

Рік	В усіх категоріях господарств	у тому числі:			
		у сільськогосподарських підприємствах		у господарствах населення	
		тис. тонн	%	тис. тон	%
1990	2902,0	1347,0	46,42	1555,0	53,58
1995	1897,4	310,7	16,38	1586,7	83,62
2000	1452,6	264,2	18,19	1188,4	81,81
2002	1211,1	175,9	14,52	1035,2	85,48
2004	1635,0	187,0	11,44	1448,0	88,56
2006	1114,0	136,0	12,21	978,0	87,79

Оцінюючи сучасний стан у плодівництві, необхідно визнати, що нині тут з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин мають місце негативні тенденції ефективності виробництва плодів та ягід.[4]

4. Реалізація плодів та ягід у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області за роками

Показник	2000	2002	2004	2006	2006 р. у % до 2000 р.
Кількість реалізованої продукції, тис. т	2,4	1,4	2,6	2,5	104,2
Рівень товарності, %	92,3	82,4	90,5	91,6	-
Середня ціна реалізації 1 ц, грн.	24,63	27,71	23,89	35,63	144,6
Повна собівартість 1 ц, грн.	30,25	38,50	25,26	31,20	103,1
Грошова виручка, тис. грн.	591	388	621	890	150,6
Прибуток (+), збиток (-), тис. грн.	-135	-151	-35	-110	на 25 тис. грн.

Проведений аналіз засвідчує збитковість галузі. Збиток від реалізації плодів та ягід сільськогосподарськими підприємствами області у 2006 р. складав 110 тис. грн. Це пояснюється низькою ціною реалізації. Для ефективного ведення садівництва ціна повинна бути у 5-10 разів більшою, що є неможливим сьогодні із-за низької якості продукції.

Фактори, що впливають на ефективність виробництва продукції садівництва, численні та різноманітні. Деякі з них залежать від діяльності певних господарств, інші тісно пов'язані з технологією та організацією виробництва, використанням виробничих ресурсів, впровадженням досягнень НТП. Збитковість залежить від розмірів грошової виручки за продану продукцію та витрат на її виробництво та реалізацією. В той же час, величина грошової виручки знаходиться у тісній залежності від кількості реалізованої продукції та рівня товарності. Дані табл.4. свідчать, що протягом 2000-2006 рр. кількість реалізованої продукції збільшилась у 1,04 рази, ціна реалізації 1 ц продукції збільшилась на 1,5%, а повна собівартість – на 1,06%.

Фактори, що впливають на розмір прибутку, знаходяться у тісній взаємозалежності між собою. Зміна одного з них веде до відповідних змін решти.

Для підвищення ефективності виробництва необхідно певні із показників збільшувати, інші зменшувати.

Обсяги виробництва плодоягідної продукції зменшились на 34,0%, винограду – на 32,0% і становили відповідно 1,1 млн. т та 300,8 тис. т. Причиною такого стану є значне зниження урожайності (майже на 30%) плодів, особливо кісточкових, ягід та винограду через несприятливі погодні умови в період цвітіння садів. Динаміка щорічних темпів зниження продуктивності плодово-ягідних насаджень у даних господарствах складає в середньому 5,6%. Різкий ріст урожайності у 2003 р. пояснюється тільки сприятливими природними умовами. Щодо господарств населення, то значний ріст урожайності плодів та ягід тут зумовлений людським фактором (у таких господарствах проводяться необхідні роботи в саду).

До основних причин низької урожайності плодів у сільськогосподарських підприємствах слід віднести недоліки в їх розміщенні, нестачу сільськогосподарської техніки, матеріально-технічних ресурсів тощо. Кількість тракторів у порівнянні з 2000 р. у 2006 р. зменшилась на 118 тис. од., скоротилися розміри постачання паливно-мастильних матеріалів.

5. Стан забезпечення матеріально-технічними ресурсами сільськогосподарських підприємств

Показник	2000	2002	2004	2006
Парк, тис. од.				
трактори	319	274	230	201
Паливно-мастильні матеріали				
потреба, тис. т	207,8	125,3	121,8	120,6
фактична наявність, тис. т	123,0	96,5	117,5	85,6
% до потреби	59,0	77,0	96,5	70,9
Мінеральні добрива				
потреба, тонн д.р.	75900	60500	58280	56860
фактична наявність, т д.р.	21500	25153	26456	22863
% до потреби	28	42	45	40
Хімічні засоби захисту рослин				
потреба, т	1090	2671	2845	2696
наявність, т	576,9	775,8	645,3	750,8
% до потреби	53	29	23	28

Поряд з цим, одна з головних причин такої деградації галузі садівництва у сільськогосподарських підприємствах полягає в тому, що до кінця 1980-х рр. більша частина садів була закладена за старими високо витратними технологіями з обмеженим продуктивним потенціалом насаджень (за сорто-підщепною конструкцією плодово-ягідних насаджень і схемі посадки). При амортизації ресурсів 20-25 років вони повністю не враховують зміну економічної системи і пов'язану з цим ефективність виробництва плодово-ягідної продукції.

Співвідношення динаміки рівня урожайності і рентабельності виробництва плодів та ягід наглядно відображує соціально-економічні процеси і зміни у економічних відносинах, що відбуваються. Це ріст цінового диспаритету і рівня інфляції (1993-1997 рр.), зниження купівельної спроможності населення і обмеження ціни реалізації продукції (1997-2000 рр.), відсутність системи держав-

ного регулювання, що стримує ріст ефективності виробництва.

Разом з тим, необхідно відмітити, що співвідношення рентабельності і продуктивності насаджень знаходяться у системній взаємозалежності. Взаємозалежні фактори – повна собівартість виробництва і реалізації продукції, середня ціна реалізації і урожайність – визначають доцільність, економічну ефективність ті інвестиційну привабливість виробництва плодів та ягід.

Необхідно відмітити, що в останні роки спостерігається тенденція пропорційності у співвідношеннях і динаміці факторів ефективності виробництва. Зростання рентабельності виробництва обумовлено збільшенням урожайності та завдяки цьому зниженням повної собівартості на одиницю продукції.

Протягом 2000-2006 рр. за найнижчими цінами плоди та ягоди реалізовувалися переробним підприємствам і організаціям споживчої кооперації. Так, якщо середні ціни на плоди зерняткових культур, що склалися у 2006 р. у сільськогосподарських підприємствах від продажу організаціям споживчої кооперації прийняти за 100%, то ціни від продажу на ринках і через власні магазини становили 202,4%, населенню через систему громадського харчування та в рахунок оплати праці – 351,4%. Аналогічна ситуація спостерігається і з плодами кісточкових культур та ягодами.

Відповідно до таких обставин змінилася структура розподілу плодів та ягід за каналами реалізації. Якщо у 2004 р. більшість продукції була реалізована переробним підприємствам, то у 2000 р. за даним каналом було продано лише 17%. Дещо змінилася ситуація у 2006 р. (кількість реалізованої продукції за даним каналом збільшилася до 1,5%). Це можна пояснити високими темпами росту попиту на продукцію переробки української плодово-ягідної продукції за кордоном, через обмежену кількість внесення отрутохімікатів і мінеральних добрив при виробництві плодів та ягід. Незважаючи на найвищу ціну та усі складності аграріїв, слід відмітити, що зменшується частка реалізації продукції населенню в рахунок оплати праці. Починаючи з 2002 р. спостерігається різке зростання частки реалізації продукції по інших каналах.

Структура реалізації плодів та ягід сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області за каналами реалізації по роках,

Показник	2000	2002	2004	2006
Переробним підприємствам та організаціям споживчої кооперації, т	213	780	1233	321
На ринку, т	11585	9315	12036	11594
Населенню через систему громадського харчування, включаючи видачу в рахунок оплати праці, т	2214	1467	2290	573
По інших каналах	5477	3039	9896	10426

Рівень цін на внутрішньому ринку на свіжі плоди та ягоди істотно змінюється і протягом року. За даними обстежень Державного комітету статистики України, ціни на плодово-ягідну продукцію на міських ринках нижчі, ніж у торговельній мережі. На міські ринки потрапляє більш свіжа продукція, яка має кращий то-

варний вигляд, і тому користується підвищеним попитом.

Мінімальні ціни у серпні і вересні зумовлені різким підвищенням пропозиції, через масове збирання врожаю. Проте, починаючи з жовтня, по мірі зменшення пропозиції встановлюється стала тенденція зростання цін, і у червні місяці вона досягає свого максимального значення.

Продукція садівництва, особливо ягідництва, швидкопсувна та малотранспортабельна. Тому необхідною є низка умов для її збереження. У радянські часи заготівельні організації скуповували продукцію плодівництва і розміщали її у спеціалізованих плодоовочесховищах. Такі плодоовочесховища існували практично в усіх містах. По мірі зникнення з ринку свіжої продукції, плодоовочеві бази регулювали постачання її, забезпечуючи ринок продукцією із сховищ.

Як видно виробництво, збереження і реалізацію плодово-ягідної продукції забезпечувала ціла система. До неї входили не тільки спеціалізовані колгоспи, а й система оптової та роздрібної торгівлі у вигляді облплодоовочеторгів, у розпорядженні яких була потужна база і складські приміщення.

Нині система облплодоовочеторгів повністю зруйнована. Ця галузь була збитковою й існувала на державних дотаціях, її основною метою діяльності було забезпечення фіксованих цін на плодово-ягідну продукцію.

На території України налічується не більше 30 підприємств, що забезпечують збереження плодів та ягід. Вони не мають у достатньому обсязі площ для збереження, в зв'язку з чим спроможні лише частково забезпечити свіжою продукцією цілий рік свій регіон чи виробництво, під яке вони організовані. Місткість наявних фруктосховищ у Черкаській області складає 20 тис. т, в тому числі 8 тис. т з регульованим середовищем.

Ще однією проблемою в даному питанні є те, що компанії, які займаються збереженням фруктів, розташовані біля центрів дистрибуції, тобто великих міст. Розташування сховищ удалині від місць збору врожаю приводить до пошкодження продукції при транспортуванні і, як наслідок, зниження якості та зменшення гарантованих строків збереження.

Тому сьогодні в умовах ринкової економіки майбутнє за підприємствами, які займаються виробництвом плодово-ягідної продукції і мають сховища, що відповідають міжнародним нормам.

Слід підкреслити, що зберігання продукції садівництва є важливою ланкою не тільки для продовження строків споживання її у свіжому вигляді, а й для кінцевого етапу технології виробництва, а саме: досягання плодів тих сортів, які набувають високих смакових якостей лише у сховищах. Дослідження показують, коли в перші години після збирання охолодити продукцію, то лежкість її значно підвищується. При транспортуванні попередньо охолоджених абрикосів, черешень та інших плодів якості товарної продукції підвищується на 6-8%, а природні втрати зменшуються в 1,5-2 рази [8]. А тому, за відсутності фруктосховищ збереження підвищеної якості продукції практично втрачається.

Одним з найбільш перспективних видів переробки плодово-ягідної продукції є заморожування. На промисловому ринку попит на неї формується виробниками морозива, молокопродуктів, заморожуваних напівфабрикатів, плодово-ягідних наповнювачів. Такі підприємства висувають високі вимоги до

якості продукції. Темп росту промислового ринку замороження аналогічний розвитку виробництва морозива і молочних продуктів, де намітилася тенденція до збільшення використання замороженої продукції, що має однорідну якість поза залежністю від сезону.

Виробництво замороженої продукції на підприємствах України знаходиться на стадії становлення. Конкуренція на ринку практично відсутня через те, що імпортна продукція не конкурує за ціною, а вітчизняна за якістю продукції, що пропонується.

Слід зауважити, що консервні заводи щодо сировини розташовані не завжди раціонально. Промислові підприємства в основному розміщені у приміських зонах. У віддалених районах, де виробляється більша частина плодів і ягід, переробних потужностей майже зовсім немає.

Відсутність належних умов і засобів для якісного зберігання та переробки плодів і ягід суттєво корегує результати господарювання. В цих умовах виробник змушений виходити на ринок з продукцією, яка швидко псується особливо в період її масового дозрівання і здавати її на переробні підприємства або торговельним структурам за дуже низькими цінами.

Світовий і вітчизняний досвід свідчить, що в таких підприємствах значно втрачається стимул для удосконалення технології виробництва, впровадження нових досягнень науково-технічного прогресу. Зусилля ж агропромислових інтегрованих господарств в цих умовах, навпаки, спрямовані на утримання високих цін на свою продукцію навіть за умов зменшення загальних обсягів її виробництва. Тому поєднання сфер виробництва, переробки, зберігання і реалізації продукції переробки безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах на основі внутрішньогосподарської організації виробництва є одним із основних напрямів агропромислової інтеграції в садівництві.

Список використанні літератури

1. Статистичний щорічник України за 2007 рік [Електроний ресурс] / За ред. О.Г. Осауленка.
2. Розвиток світового виробництва яблук / Рульєв В.А. // Економіка АПК. – 2004. – №5. – С.149-155.
3. Садоводство Украины: состояние и меры стабилизации / Рульєв В.А. // Садоводство и виноградарство. – 2001. – №4. – С. 10-13.
4. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 4) / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 602 с.
5. Ринок фруктів і винограду: поточна кон'юнктура і прогноз / Шумейко А., Кондратенко С., Григоренко // Пропозиція. – 2006. – № 11. – С. 42-47.
6. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 4) / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
7. Методика многокритериальной оценки эффективности производства молока / Пожидаева Е., Белкина Е. // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2003. – №5. – С. 27-28.

8. Застосування модульних холодильників у плодово-ягідному та виноградарському господарстві / Красномовець П.Г. //Економіка АПК, –1999. –№5. – С. 62-64.